

INHOUD

PROLOOG		
EEN HOOFD VOL GESCHIEDENIS	IX	
0.1 Vooraf	IX	
0.2 Tijd voor tijd. Een hoofd vol geschiedenis	X	
0.3 Jonge kinderen: ordenen en beleven	XIV	
0.4 Zoek het zelf uit!	XVIII	
1 TIJD VAN JAGERS EN BOEREN (TOT 3000 V.CHR.)	1	
1.1 Het didactisch aspect: de lesvoorbereiding	2	
1.1.1 De onderdelen van een lesbeschrijving	3	
1.1.2 De lessenserie en het verantwoordingsmodel 'invalshoeken'	6	
1.2 De achtergrondinformatie: tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.Chr.)	9	
1.2.1 Jager-verzamelaars in het huidige Nederland	10	
1.2.2 Jagers en verzamelaars in onze streken: de Rendierjagers, 12.000 jaar geleden	12	
1.2.3 De eerste landbouwers: Midden-Oosten	16	
1.2.4 De eerste boeren: Bandkeramiekers en Hunebedbouwers	17	
1.2.5 De eerste steden (ca. 4000 v.Chr.)	19	
1.2.6 Van steentijd naar bronstijd (2100 v.Chr. - 700 v.Chr.)	21	
1.2.7 IJzertijd (700 v.Chr. - 50 v.Chr.)	21	
1.3 De les- en verwerkingssuggesties	24	
1.3.1 Lessen met behulp van de achtergrondinformatie	24	
1.3.2 Grej of the day-raadsels	24	
1.3.3 Aanvullende suggesties	24	
1.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	27	
2 TIJD VAN GRIEKEN EN ROMEINEN (3000 V.CHR. - 500 N.CHR.)	31	
2.1 Het didactisch aspect: jaartallen en tijdbalken	32	
2.1.1 Canon van 2006	37	
2.1.2 De tijdbalk op de basisschool: hoe interactiever hoe beter	38	
2.2 De achtergrondinformatie: tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.Chr. - 500 n.Chr.)	40	
2.2.1 De Griekse stadstaten	40	
2.2.2 De Grieken en hun goden	42	
2.2.3 Het Griekse denken	43	
2.2.4 De oorsprong van de Olympische Spelen (776 v.Chr. - 393 n.Chr.)	44	
2.2.5 Grieken en competitie	47	
2.2.6 Literatuur	47	
2.2.7 De Griekse nalatenschap	48	
2.2.8 De stichting van Rome, de koningstijd (753 v.Chr.-508 v.Chr.)	48	
2.2.9 Het bestuur van de republiek (508 v.Chr.-31 v.Chr.)	49	
2.2.10 De keizertijd (31 v.Chr.-476/1453 n.Chr.)	51	
2.2.11 Het ontstaan van het christendom	52	
2.2.12 Gebiedsuitbreiding in de keizertijd	52	
2.2.13 Rome, de stad en Romeinse stedenbouw	53	
2.2.14 Sociale indeling	54	
2.2.15 Vrije tijd	56	
2.2.16 Romeinen in Nederland: de verovering van Noord-Europa	57	
2.3 De les- en verwerkingssuggesties	63	
2.3.1 Lessuggesties vanuit de achtergrondinformatie	63	
2.3.2 Grej of the day-raadsels	63	
2.3.3 Aanvullende lessuggesties	63	
2.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	64	

3 TIJD VAN MONNIKEN EN RIDDERS (500-1000)	71	4.3 De les- en verwerkingssuggesties	130
3.1 Het didactisch aspect: verhalen en jeugdliteratuur gebruiken	72	4.3.1 Lessen met behulp van de achtergrondinformatie	130
3.1.1 Het belang van verhalen	72	4.3.2 Grej of the day-raadsels	130
3.1.2 Jeugdliteratuur	73	4.3.3 Aanvullende lessuggesties	130
3.2 De achtergrondinformatie: tijd van monniken en ridders (500-1000)	76	4.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	132
3.2.1 Ontstaan feodalisme	76	5 TIJD VAN ONTDEKKERS EN HERVORMERS (1500-1600)	137
3.2.2 Karel de Grote (768-814)	78	5.1 Het didactisch aspect: methoden, een moeilijke keuze	138
3.2.3 Germaanse goden en christendom	80	5.1.1 De individuele leerkracht	138
3.2.4 Herstel van de handel: Dorestad	86	5.1.2 Een methode kiezen	138
3.2.5 De wereld buiten het Karolingische rijk	87	5.1.3 Methoden in soorten	138
3.2.6 De opkomst van een nieuwe religie: de islam	91	5.1.4 Wel of geen methode?	140
3.3 De les- en verwerkingssuggesties	95	5.1.5 Belang van de leerkracht	140
3.3.1 Vanuit de achtergrondinformatie	95	5.2 De achtergrondinformatie: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)	142
3.3.2 Grej of the day-raadsels	95	5.2.1 De wereld is plat?	142
3.3.3 Aanvullende lessuggesties	95	5.2.2 Portugezen: de voorlopers	142
3.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	96	5.2.3 Zoektochten over zee	144
4 TIJD VAN STEDEN EN STATEN (1000-1500)	101	5.2.4 Nederlanders overzee	146
4.1 Het didactische aspect: verwerking: vragen, opdrachten en toetsen maken met de taxonomie van Bloom	102	5.2.5 De Nederlanden als deel van het rijk van Karel V (1500-1558)	147
4.2 De achtergrondinformatie: tijd van steden en staten (1000-1500)	105	5.2.6 Karel en het geloof	147
4.2.1 De middeleeuwse maatschappij	105	5.2.7 Karel V en de Nederlanden	153
4.2.2 De ridder	106	5.2.8 Filips II (1555-1598)	154
4.2.3 Het kasteel	109	5.2.9 De Nederlanden en de Oranjes	154
4.2.4 Voedsel	112	5.2.10 Oplopende spanningen	155
4.2.5 De rol van de kerk	113	5.2.11 Het opkomend verzet: 1566 – 1568 – 1572	155
4.2.6 Het ontstaan van de middeleeuwse stad	116	5.2.12 Oplaaierend verzet 1572-1576: van Den Briel tot Pacificatie van Gent	157
4.2.7 'De Lage Landen'-politiek in de tijd van steden en staten	125	5.2.13 De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, Maurits, Van Oldenbarnevelt en de Republiek (1588-1609)	161
4.2.8 De Lage Landen en de Bourgondiërs	126	5.3 De les- en verwerkingssuggesties	164
		5.3.1 Lessen met behulp van de achtergrondinformatie	164
		5.3.2 Grej of the day-raadsels	165
		5.3.3 Aanvullende lessuggesties	165
		5.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	167

6 TIJD VAN REGENTEN EN VORSTEN (1600-1700)	171	7.2 De achtergrondinformatie: tijd van pruiken en revoluties (1700-1800)	216
6.1 Het didactisch aspect: historisch denken en redeneren	172	7.2.1 De economische ontwikkeling	216
6.1.1 Historisch denken en redeneren, een definitie	174	7.2.2 Naar het einde van de Republiek	221
6.1.2 Werkwijze van de historicus	177	7.2.3 De Franse Revolutie (1789)	229
6.1.3 Historisch denken en redeneren in de lespraktijk	180	7.2.4 Pruikentijd: culturele aspecten	229
6.2 De achtergrondinformatie: tijd van regenten en vorsten (1600-1700)	182	7.3 De les- en verwerkingsuggesties	233
6.2.1 De Gouden Eeuw: bloeiende economie, de handel	183	7.3.1 Lessen met behulp van de achtergrondinformatie	233
6.2.2 De VOC	185	7.3.2 Grej of the day-raadsels	233
6.2.3 De WIC en de slavenhandel	186	7.3.3 Aanvullende lessuggesties	233
6.2.4 Sociale veranderingen	188	7.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	233
6.2.5 De burgerij; een brede groep	190	8 TIJD VAN BURGERS EN STOOMMACHINES (1800-1900)	237
6.2.6 De bezitlozen: het volk en het grauw	191	8.1 Het didactisch aspect: cultureel erfgoed en omgevingsonderwijs, museumbezoek	238
6.2.7 Vrouwen	191	8.1.1 Omgevingsonderwijs	238
6.2.8 Politieke ontwikkelingen: een machtige republiek	192	8.1.2 De praktijk	241
6.2.9 Schilderkunst en wetenschap 17e eeuw	199	8.1.3 Musea	242
6.3 De les- en verwerkingsuggesties	204	8.2 De achtergrondinformatie: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900)	244
6.3.1 Lessen met behulp van de achtergrondinformatie	204	8.2.1 Napoleon Bonaparte (1769-1821)	244
6.3.2 Grej of the day	204	8.2.2 Lodewijk Napoleon en het Koninkrijk Holland (1806-1810)	246
6.3.3 Aanvullende lessuggesties	204	8.2.3 Het Koninkrijk der Nederlanden	248
6.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	206	8.2.4 De groei van de parlementaire democratie: kiesrecht	251
7 TIJD VAN PRUIKEN EN REVOLUTIES (1700-1800)	211	8.2.5 De economische ontwikkeling: de industriële revolutie	253
7.1 Het didactisch aspect: vakgeïntegreerd werken, educaties, multiperspectiviteit, Grej of the day	212	8.2.6 Kinderarbeid	255
7.1.1 Variaties in mate van integratie	212	8.2.7 Modern imperialisme in de 19e eeuw	258
7.1.2 Vakoverstijgend werken; gemeenschappelijke uitgangspunten	212	8.2.8 Uitvindingen en ontdekkingen	260
7.1.3 Taal en zaakvakken	214	8.2.9 Invloed op het dagelijks leven in de 21e eeuw	261
		8.3 De les- en verwerkingsuggesties	263
		8.3.1 Vanuit de achtergrondinformatie	263
		8.3.2 Grej of the day-raadsels	263
		8.3.3 Aanvullende lessuggesties	263
		8.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	265

9 TIJD VAN WERELDOORLOGEN (1900-1950)	269	10.2.6 Internationale strijd tegen het terrorisme	333
9.1 Het didactisch aspect: beeld	270	10.2.7 Nederland en Europa: van gulden naar euro	334
9.2 De achtergrondinformatie: tijd van wereldoorlogen (1900-1950)	276	10.2.8 Dekolonisatie: het Caribisch gebied	335
9.2.1 De Eerste Wereldoorlog	276	10.2.9 Ten slotte	336
9.2.2 De bruisende jaren 20: de economische ontwikkeling en de economische wereldcrisis	282	10.3 De les- en verwerkingssuggesties	337
9.2.3 De Tweede Wereldoorlog	285	10.3.1 Lessen met behulp van de achtergrondinformatie	337
9.2.4 Dekolonisatie. Indonesië, 1945-1949: een kolonie vecht zich vrij	296	10.3.2 Grej of the day-raadsels	337
9.2.5 De prijs van de oorlogsjaren 1945-1950	298	10.3.3 Aanvullende lessuggesties	337
9.3 De les- en verwerkingssuggesties	300	10.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	340
9.3.1 Vanuit de achtergrondinformatie	300	DANKWOORD	344
9.3.2 Grej of the day-raadsels	300	BIJLAGE 1	
9.3.3 Aanvullende lessuggesties	300	KENNISBASIS PABO 2018: GESCHIEDENIS	345
9.3.4 Geschiedenis en de andere vakken	303	BIJLAGE 2	
10 TIJD VAN TELEVISIE EN COMPUTER (1950 - HEDEN)	307	KERNDOELEN ORIËNTATIE OP JEZELF EN DE WERELD	350
10.1 Het didactisch aspect: wetenschap en technologie, met familiegeschiedenis als voorbeeld voor onderzoekend leren	308	LITERATUURLIJST	352
10.1.1 Doel W&T	308	BEELDCOLOFON	354
10.1.2 W&T of niet: onderzoek je familiegeschiedenis	313	TREFWOORDENREGISTER	358
10.2 De achtergrondinformatie: tijd van televisie en computer (1950-heden)	316		
10.2.1 Sociaal-economische ontwikkelingen: industrialisatie, verstedelijking, ontkerkelijking en jeugdcultuur	316		
10.2.2 Cultureel-politieke veranderingen in Nederland van 1950 tot nu	322		
10.2.3 De politiek in Nederland	323		
10.2.4 Immigratie is van alle tijden. De nieuwe Nederlanders	329		
10.2.5 Internationaal perspectief. De inrichting van de naoorlogse wereld: theorie en praktijk	331		

1

TIJD VAN JAGERS EN BOEREN (TOT 3000 V.CHR.)

In dit hoofdstuk komen aan de orde:

- Het didactisch aspect: de lesvoorbereiding en het geven van een lessenserie
- Een overzicht van de tijd van jagers en boeren
- Lessuggesties

Canonitems

- Trijntje (5500 v.Chr.): *de jager-verzamelaars*
- Hunebedden (3000 v.Chr.): *de eerste boeren*

Kenmerkende aspecten

Basisonderwijs:

- De levenswijze van jager-verzamelaars
- Het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen

Voortgezet onderwijs:

- Het ontstaan van de eerste stedelijke samenlevingen

1.1 Het didactisch aspect: de lesvoorbereiding

en lesvoorbereiding maak je om van tevoren zoveel mogelijk vat te krijgen op het onderwerp en daarmee indirect op de groep waaraan je les gaat geven. Hoe beter je de inhoud en organisatie van je les hebt voorbereid, hoe meer aandacht je tijdens je les kunt besteden aan andere zaken. Zo krijg je meer grip op de situatie. Een goed overdachte les is de opstap naar een geslaagde les. Hoe beter je je voorbereidt, hoe

flexibeler je kunt zijn als de omstandigheden dit vragen.

Elke pabo hanteert verschillende voorbereidingsmodellen en bijbehorende formulieren om studenten de kunst van het lesgeven te leren. In dit didactische aspect lees je daarom met name aspecten van het voorbereiden van een goede geschiedenisles. De besproken onderdelen vind je in alle lesvoorbereidingsmodellen terug.

Een specifieke moeilijkheid voor geschiedenisonderwijs is dat je zonder kennis van het onderwerp geen les kunt geven of onzin gaat vertellen. Vandaar dat er bij het voorbereiden van een geschiedenisles veel aandacht moet zijn voor de achtergrondinformatie en de omzetting daarvan in leerinhouden. Eerst moet je kennis van je onderwerp hebben, dan moet je het lesdoel voor ogen hebben en pas dan ga je beschrijven hoe je deze kennis zo aantrekkelijk mogelijk denkt over te brengen. De verschillende didactische aspecten die daarbij een rol spelen vind je steeds in de eerste paragraaf van elk hoofdstuk in dit boek. Kijk daar dus voor aanvullende informatie. Voor een geschiedenisles focus je behalve op de al genoemde vakinhoud op een aantal vragen:

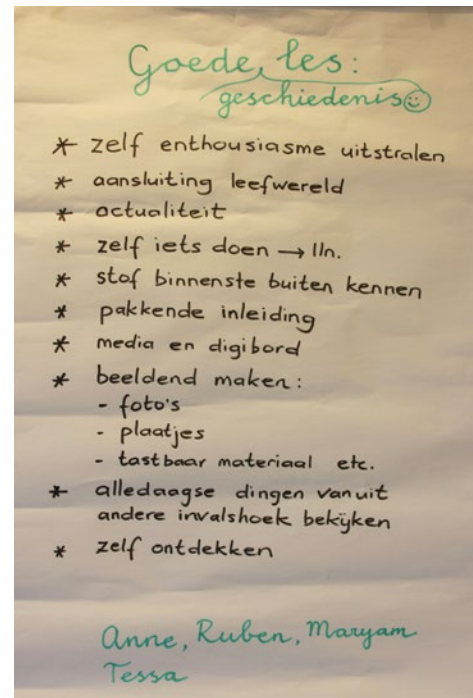
- Hoe plaats je het onderwerp in de tijd? (zie het didactische aspect (DA) van paragraaf 2.1 over tijdbalken en jaartallen)
- Welke beeldvormers zet je in? (DA hoofdstuk 9)
- Welke bronnen zet je in? (DA paragraaf 6.1)
- Welke verwerking kies je? (o.a. DA hoofdstuk. 4.1 en alle les-suggesties)
- Hoe ontwikkel je het historisch tijdsbesef van kinderen? (Proloog en DA 6.1)
- Hoe laat je kinderen historisch denken en redeneren? (DA paragraaf 6.1)
- Hoe sluit ik in deze les aan bij de kerndoelen? (DA 1.1., 4.1)

Voorbereidingen voor het vak geschiedenis zijn over het algemeen erg uitgebreid. Daar zijn meerdere redenen voor. Als student ben je met elke geschiedenisles die je voorbereidt je algemene kennis aan het uitbouwen. Een goede voorbereiding geeft je zelfvertrouwen. Bovendien weet je (net als klassenleerkracht en de opleidingsdocent die je lesvoorbereiding onder ogen krijg) hierdoor ook dat je je bronnen echt hebt vergeleken en boven de stof staat.

Ook kun je goed uitgewerkte lessen later opnieuw gebruiken. Zeker in de beginjaren van je onderwijsloopbaan zul je veel profijt hebben van eerder gemaakte voorbereidingen die zo helder zijn uitgeschreven, dat zij na herlezing meteen weer bruikbaar zijn. Sla daarnaast ook altijd de gehanteerde bronnen op.

In dit eerste didactisch aspect is eerst de lesvoorbereiding van één losse les beschreven, in paragraaf 1.1.2 lees je over het geven van een serie opeenvolgende lessen.

Lees: Succesles?

Weergave van brainstorm over een goede geschiedenisles van eerstejaars pabostudenten.

Succesles?

Wat maakt jouw les een succesvolle GESCHIEDENISles?

Een recept voor een succesles is natuurlijk niet te geven, maar check je lesvoorbereiding nog even op de volgende ingrediënten:

- Ik heb met een pakkende, motiverende inleiding gezorgd voor betrokkenheid.
- Ik heb de doelstellingen concreet geformuleerd.
- Ik heb nagedacht over de beginsituatie van de kinderen en rekening gehouden met hun preconcepten en belevingswereld.
- Ik heb beeldvormers ingezet (zie paragraaf 9.1: werkelijkheid, afbeeldingen, gesproken woord, geschreven woord, doen).
- Ik heb ervoor gezorgd dat het onderwerp in de tijd geplaatst wordt (met bijvoorbeeld een tijdbalk of door te praten over 'lang geleden').
- Ik heb me verdiept in het historische onderwerp en sta boven de stof. (achtergrondinformatie).
- Ik heb geoefend, zodat ik enthousiast en motiverend kan vertellen over het historische onderwerp.
- Ik heb gezorgd voor afwisseling (interactie, materiaalgebruik, werkvormen, vragen op verschillende niveaus (Bloom), presentatie).
- Ik heb een inleiding, kern en verwerking/afsluiting.
- Ik heb een passende verwerking die past bij de lesdoelen.
- Ik heb ervoor gezorgd dat de kinderen nadenken, ze zijn aan het historisch denken en redeneren (paragraaf 6.1).
- Ik heb een relatie gelegd met de actualiteit/het heden.
- Ik heb bewuste keuzes gemaakt over de gekozen invalshoeken in mijn les (economisch, politiek, cultureel, ecologisch).
- Ik maak ten minste één grap.
- Ik ben misschien een beetje zenuwachtig, maar weet dat dat erbij hoort!

1.1.1 De onderdelen van een lesbeschrijving

In een (geschiedenis)les kun je de volgende onderdelen onderscheiden:

- a** algemene gegevens
- b** beginsituatie
- c** doelstellingen
- d** praktische voorbereiding (materialen, literatuur, bronnen)
- e** aanbieding (didactische aanpak/leerlingactiviteiten): inleiding – kern – verwerking
- f** achtergrondinformatie (leerinhouden)
- g** evaluatie en/of reflectie
- h** conclusie

Deze lijst kun je gebruiken als afvinklijst. Als je een voorbereiding maakt, kun je nagaan of al deze onderdelen er in voorkomen. Zoals al eerder beschreven, hanteer je het lesvoorbereidingsformulier van je opleiding. Een aantal onderdelen wordt hier specifiek uitgewerkt.

a. Algemene gegevens

Hier vermeld je de gegevens van de school, de groep, de groeps-grootte, naam van de groepsleerkracht, datum en indien nodig extra informatie over de school.

b. Beginsituatie

Hierbij beschrijf je wat de kinderen al aan kennis en vaardigheden hebben opgedaan. Je geeft aan of je:

- voortborduurt op zaken die zij al gehad hebben;
- terugkomt op een moeilijkheid;
- probeert een aanknopingspunt te vinden voor iets nieuws.

Een combinatie van bovenstaande punten is natuurlijk ook mogelijk.

Vaak schrijven studenten het volgende op bij de beginsituatie: 'De leerlingen hebben nog niets van het onderwerp gehad.' Dat is fout. Van de meeste onderwerpen hebben zij nog niets gehad in schoolverband! Dat is maar goed ook, anders zouden wij de kinderen alleen maar vervelen. Bij een beginsituatie geef je juist aan waar je op aansluit. Vergis je niet, de kinderen hebben al heel erg veel kennis opgedaan over geschiedenis, vooral door games, acties van supermarkten, speelgoed en films, en televisie. Ze hebben daardoor bijvoorbeeld al een beeld van een mummie (een griezel!) of een Viking (een rouwdouwer!). De kunst is daar gebruik van te maken bij het ontwerpen van je les.

In de praktijk zal het ook vaak voorkomen dat jij eigenlijk een vierde of een tiende les uit een serie geeft. Stel, je krijgt de opdracht om Karel de Grote te behandelen. In de methode is daar al het nodige aan voorafgegaan. Dit zet je dan kort in je beginsituatie, zodat jij weet waar je op aansluit en welke voorkennis verwacht mag worden.

Het is voor jezelf heel belangrijk dat je goed weet wat de beginsituatie is. Hoe concreter je opdracht (je beginsituatie) door de klassenleerkracht of pabodocent geformuleerd is, hoe doelgerichter jij je kunt voorbereiden. Een voorbeeld. Je krijgt de opdracht 'Doe volgende week maar het kasteel.' Zo'n les kan gaan over:

- de bouw van een kasteel;
- een belegering;
- het interieur van een kasteel;
- het leven op een kasteel;
- het ontstaan van het kasteel, enzovoort.

Is het de bedoeling dat je dit allemaal in één les doet? Of moet je beginnen met de bouw? In het tweede geval is het zoeken naar informatie en het samenstellen van je les veel eenvoudiger. Vraag dus altijd aan de klassenleerkracht wat precies de bedoeling is, anders krijg je opdrachten als: ‘doe maar de Tweede Wereldoorlog’, of ‘de middeleeuwen zijn wel leuk.’ Bovendien is het handig te weten hoe de geschiedenislessen over het algemeen worden gegeven en ervaren door de groep. Door vooraf goede vragen te stellen krijg je bovendien zicht op de visie van de leerkracht op het vak.

c. Doelstellingen

Dit onderdeel wordt door de meeste studenten, zeker in het begin, als veruit het moeilijkst ervaren. Helder geformuleerde doelstellingen geven je lesvoorbereiding richting. Technisch gezegd komt dat neer op het formuleren van lesdoelstellingen in termen van concreet meetbaar leerlingengedrag. Ook in andere lessen op de pabo zal hier aandacht aan worden besteed, bijvoorbeeld doordat je bij de pedagogieklessen oefent in het SMART formuleren van lesdoelen (SLO, 2011, www.slo.nl):

Specifiek:	Het leerdoel is in termen van concreet gedrag beschreven. In het geval van geschiedenisonderwijs in concreet geformuleerde vakinhoudelijke doelen.
Meetbaar:	Het leerdoel is meetbaar, dat wil zeggen, het behalen ervan valt te beoordelen aan de hand van vooraf te stellen criteria.
Acceptabel:	Het leerdoel is voor leerlingen en docenten de moeite waard.
Realistisch:	Het doel is haalbaar, niet te laag of te hoog gegrepen en sluit aan op de zone van naaste ontwikkeling van de doelgroep.
Tijdgebonden:	Het doel is binnen een bepaalde tijd te bereiken en voorzien van een deadline.

Deze methodiek is ontleend aan het bedrijfsleven en niet altijd toepasbaar in onderwijssituaties. Niet alle doelen zijn bijvoorbeeld altijd direct voor iedereen te realiseren, maar het kan wel zinvol zijn eraan te werken. Bovendien is het heel lastig om bij een concept als historisch denken en redeneren bijvoorbeeld empathie te toetsen.

De *kerndoelen voor het basisonderwijs* voor het vakgebied geschiedenis op de basisschool zijn uiteraard richtinggevend voor je lessen. Deze zijn onder de ietwat verwarrende kop *Oriëntatie op jezelf en de wereld* te vinden als kerndoel 38 tot en met 53. Je vindt

de TULE-kerndoelen als bijlage 2 achter in dit boek. Ze zijn ook te vinden op <http://tule.slo.nl>. Vaak wordt de methodiek van de zogenaamde KVA-doelen gehanteerd; Kennis, Vaardigheden en Attitude. In de hier volgende omschrijving komen deze aan de orde, en zijn deze aangevuld met proces en productdoel, en persoonlijke doelen van de student zelf:

- *Kennis (of cognitieve) doelstellingen:* Welke begrippen en structuren moeten de kinderen naar aanleiding van de les(sen) kennen? Bijvoorbeeld: de leerlingen kunnen de volgende onderdelen van het kasteel (kantelen, donjon, weergang, gracht, enzovoort) benoemen. Of: de leerlingen kennen de volgende gebeurtenissen uit het leven van Mohammed: huwelijk, bezoek van de engel 610, vlucht uit Medina 622, bezoek Mekka en overlijden 632. Je maakt de doelstelling ‘smart’ door bijvoorbeeld toe te voegen dat ze dit op het werkblad kunnen invullen.
  - *Vaardigheidsdoelen:* Wat moeten de leerlingen naar aanleiding van de les(sen) kunnen? Bijvoorbeeld het hanteren van een tijdbalk. Of: de leerlingen kunnen het huidige staatsbestel vergelijken met dat van de 17e eeuw en overeenkomsten en verschillen aangeven. Of: de leerlingen kunnen de afgebeelde voorwerpen plaatsen in het juiste tijdvak en de voorwerpen op een tijdbalk de juiste plaats geven.
  - *Product- en procesdoelen:* Op veel lesvoorbereidingsformulieren van pabo’s wordt een onderscheid gemaakt tussen product- en procesdoelen. Voor een goede omschrijving van het productdoel, zie hierboven. Met een procesdoel voor het vakgebied Geschiedenis wordt de doelstelling op langere termijn bedoeld. Zaken als ‘het ontwikkelen van historisch besef’, ‘historisch denken en redeneren’ of ‘het zien van continuïteit en verandering in de geschiedenis’ leer je nu eenmaal niet in één les. Deze heel essentiële procesdoelen van geschiedenisonderwijs kun je in feite aan het begin van elke geschiedenisvoorbereiding noteren. De kunst is om hier ook daadwerkelijk als leerkracht zelf bewust mee aan de slag te gaan. De leerlingen leren zich te oriënteren in het heden én op de toekomst, dankzij kennis van het verleden. Dit gaat stap voor stap, en kun je niet in jouw ene les als student realiseren. In de proloog en het DA van hoofdstuk 6 over historisch denken wordt nader ingegaan op een belangrijk doel van geschiedenisonderwijs: het ontwikkelen van historisch besef.
- Overigens kan het heel goed zijn dat je ondertussen in je les werkt aan een algemener procesdoel zoals ‘samenwerken’ of ‘het kunnen hanteren van onderzoekstrategieën’. Formuleer echter ook altijd een vakspecifiek procesdoel voor het vak Geschiedenis.

- *Persoonlijke doelstellingen:* Hiermee worden de eigen leerdoelen van de student bedoeld. Je neemt je voor om je in een bepaalde les te richten op een werkvorm die je nog niet zo goed afgaat. Zo'n persoonlijk lesdoel kan zijn 'Ik probeer boeiend te vertellen door meer variatie in mijn stemgebruik.' Of: 'Ik zorg voor meer interactie door tijdens het leergesprek ook individuele vragen aan leerlingen te stellen.'
- *Attitudedoelen:* Met je onderwijs beoog je niet zelden (bewust of onbewust) ook gedragsvormend bezig te zijn. Ook dit kun je in doelstellingen duidelijk maken. Hierbij gaat het vaak om een algemeen vormend doel, zoals een positieve leerhouding ontwikkelen. Uiteraard is dit ook toe te spitsen op een meer vakinhoudelijk doel; nieuwsgierig maken naar de geschiedenis van de eigen omgeving of begrijpen waarom de Nederlandse bevolking zo'n diverse samenstelling heeft.

d. Praktische voorbereiding (materialen, literatuur, bronnen)

Bij dit onderdeel beschrijf je kort welke acties je hebt ondernomen om deze les te kunnen geven.

- Vermeld al je informatiebronnen. Op de meeste pabo's moet dit volgens de APA-richtlijnen. In de literatuurlijst van dit boek vind je voorbeelden van de juiste APA-notering. Je bronnen zijn bijvoorbeeld:
  - de basisschoolmethode (indien van toepassing)
  - informatieve jeugdliteratuur
  - websites (Hanteer altijd meerdere websites en schat in hoe betrouwbaar de maker is.)
  - filmpje
- Je beschrijft de leermiddelen die je gaat gebruiken. Wat moet je doen voor de organisatorische voorbereiding? Controleer vooraf of het geluid ook afspeelt bij het filmpje dat je in je Prezi of Powerpoint aan het begin van je les wilt laten zien, zorg voor voldoende kopietjes en ga na of de methodeboeken niet in een andere klas hoeven te worden opgehaald. Wil je dat de kinderen iets meenemen, dan moeten zij en eventueel hun ouders dat tijdig weten. Wellicht moet je iets bij een instantie ophalen of bij je oma. Ook de lege blaadjes, viltstiften, blaadjes, enzovoort moeten klaarliggen.

e. Aanbieding (didactische aanpak, leerlingactiviteit)

Hier komt een beschrijving van de manier waarop je denkt dat de les moet gaan verlopen.

- Zorg dat de basis van je les verloopt volgens het stramien: inleiding – kern – afsluiting. Uiteraard kun je hier eindeloos mee variëren in de loop van de tijd. Je start je les met een korte, pakkende inleiding. Deze gouden opening zorgt ervoor

dat de leerlingen overschakelen naar jouw geschiedenisles. Dit kan op heel veel manieren: vertel een kort verhaal, stel een prikkelende vraag, laat een voorwerp of afbeelding zien of neem de actualiteit als uitgangspunt. Pabo's hanteren ook begrippen als 'instap' of 'binnenkomer' voor dit introducerende lesonderdeel. De klas moet in de stemming van de geschiedenisles komen. Vaak wordt de bedoeling van de les ook aan het begin van de les benoemd, door de lesdoelen expliciet te bespreken. Dit kan ook de verrassing van de les wegnemen, en is bij een geschiedenisles niet altijd wenselijk.

- *Lesonderdelen kern en afsluiting/verwerking:* naast het hierboven besproken onderdeel inleiding, overdenk en beschrijf je de overige lesonderdelen. Van zowel de kern als de afsluiting beschrijf je de werkvormen. Orden de activiteiten in werkvormen zoals voorlezen, mindmap maken, groepsgeprek, filmfragment bespreken, discussie, een tijdbalk maken, rollenspel of tweegesprek. Beschrijf de activiteiten zó duidelijk dat ze ook door een ander uit te voeren zijn. Streef ernaar dat de kinderen tijdens de les ook altijd (deels) zelfstandig aan het werk zijn. Dat maakt het bijvoorbeeld ook mogelijk dat je in een combinatieklas tijdens het zelfstandig werken van de ene groep bezig kunt houden met de andere groep.

De kern van je les is over het algemeen het onderdeel waarbij de leerlingen informatie verwerven over het lesonderwerp. Dit kan doordat jij als leerkracht de stof overbrengt door het inzetten van verschillende beeldvormers (zie DA 9.1).

Bij de afsluiting of verwerking van de les gaat het erom dat je kunt nagaan of de leerlingen de doelen hebben behaald. Dit kan op heel veel manieren, zoals een opdracht, een quiz zoals Kahoot, een werkblad of het naspelen van een aspect van de les. Zorg dat hier sprake is van een vakinhoudelijke terugkoppeling. Een gesprekje over het gedrag van de leerlingen of vragen of de

